

УДК 802.0-56 (075.8)

І. П. Суїма

И. П. Суима

I. P. Suima

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Днепро́вский национальный университет имени Олеса Гончара
Oles Honchar Dnipro National University*

**СУТЬ МОВЛЕННЄВОЇ ІНТЕНЦІЇ ЯК СТИМУЛУ
ДО ВЕРБАЛЬНОЇ РЕАКЦІЇ
СУТЬ РЕЧЕВОЇ ІНТЕНЦІЇ КАК СТИМУЛА
К РЕЧЕВОЇ РЕАКЦІЇ
THE ESSENCE OF SPEECH INTENTION AS STIMULUS
TO THE VERBAL REACTION**

Розглянуто лінгвістичну сутність мовленнєвого акту, яка в запропонованій статті зводиться до мовленнєвої інтенції і мовленнєвої реакції. У мінімальному мовленнєвому акті обов'язкові три його фізичні складові: 1) мовець; 2) його мова (текст); 3) той, хто слухає. Навряд чи абсолютно необхідною в мінімальному мовному акті слід вважати конкретизацію мовця і адресата (кожним з них може бути хто завгодно зі своїми особливостями їх лінгвістичної свідомості і поведінки). Тема і предмет спілкування, а також ситуація, в якій спілкування здійснюється – це нелінгвістичні категорії з чітко не визначеною їх сутністю і непередбачуваною функціональною спрямованістю. Все інше можна, зробивши необхідні узагальнення, звести тільки до трьох обов'язкових компонентів мінімального мовленнєвого акту: 1) мовленнєва інтенція, комунікативне завдання висловлювання, установка мовця незалежно від того, хто він і якою мовою говорить, на досягнення певної мети; 2) саме мовленнєвий твір як якийсь текст, те чи інше висловлювання (речення, фраза); 3) реакція слухача, в тому числі і вербальна. Лінгвістична інтенція здійснюється, як правило, в різних за метою висловлювання реченнях, і тут теж велика кількість різного роду суджень, концепцій, думок і термінів. Під комунікативним завданням висловлювання, як одним з найбільш важливих лінгвістично значущих параметрів речення як одиниці спілкування, розуміється не тільки мета комунікації, втілена в тексті певної структури і певного змісту, а й спосіб її реалізації, не тільки намір того, хто говорить, передати якусь інформацію або дізнатися відповідь на питання, а й засоби здійснення цього наміру (лексичний матеріал, побудова фрази, інтонація і т.п.). Поряд з терміном “комунікативне завдання висловлювання” в різного роду спеціалізованих і довідкових виданнях фігурує цілий ряд інших термінів, що позначають, по суті, те саме явище і утворюють свого роду синонімічний ряд з не завжди чітко встановленими його межами.

Ключові слова: вербальна реакція, вербальна інтенція, мовленнєвий акт, респонсивне речення, семантико-граматичні відносини, інтенція, комунікативне завдання речення.

Рассмотрена лингвистическая сущность речевого акта, которая в предлагаемой статье сводится к речевой интенции и речевой реакции. В минимальном речевом акте обязательны три его физические составляющие: 1) говорящий; 2) его речь (текст) 3) слушающий. Вряд ли абсолютно необходимым в минимальном речевом акте следует считать конкретизацию говорящего и адресата (каждым из них может быть

кто угодно со своими особенностями их лингвистического сознания и поведения). Тема и предмет общения, а также ситуация, в которой общение осуществляется – это нелингвистические категории с четко не определенной их сущностью и непредсказуемой функциональной направленностью. Все остальное можно, сделав необходимые обобщения, свести только к трем обязательным компонентам минимального речевого акта: 1) речевая интенция, коммуникативная задача высказывания, установка говорящего независимо от того, кто он и на каком языке говорит, на достижение определенной цели; 2) именно речевое произведение как некий текст, то или иное высказывание (предложение, фраза); 3) реакция слушателя, в том числе и вербальная. Лингвистическая интенция осуществляется, как правило, в различных по цели высказывания предложениях, и здесь тоже большое количество разного рода суждений, концепций, мнений и терминов. Под коммуникативным заданием выражения, как одним из самых важных лингвистически значимых параметров предложения как единицы общения, понимается не только цель коммуникации, воплощенная в тексте определенной структуры и определенного содержания, но и способ ее реализации, не только намерение говорящего передать какую-то информацию или узнать ответ на вопрос, но и способы осуществления этого намерения (лексический материал, построение фразы, интонация и т. п.). Наряду с термином “коммуникативное задание высказывания” в различного рода специализированных и справочных изданиях фигурирует целый ряд других терминов, обозначающих, по сути, то же явление и образующих своего рода синонимический ряд с не всегда четко установленными его пределами.

Ключевые слова: вербальная реакция, вербальная интенция, речевой акт, респонсивное предложение, семантико-грамматические отношения, интенция, коммуникативное задание предложения.

The article deals with the consideration of the linguistic essence of the speech act, which in the proposed article reduces to the speech intention and the speech reaction. In the minimal speech act, three of its physical components are mandatory: 1) the speaker; 2) his speech (text); 3) the listener. It is hardly absolutely necessary in the minimal speech act to consider the concretization of the speaker and the addressee (each of them can be anyone with their own peculiarities of their linguistic consciousness and behavior). The subject of communication, as well as the situation in which communication is carried out, are not linguistic categories with their unclear essence and unpredictable functional orientation. Everything else can be done, by making the necessary generalizations, to reduce to only three compulsory components of the minimum speech act: 1) speech intention, the communicative task of the statement, the motivation of the speaker, regardless of who he and in what language speaks, to achieve a certain goal; 2) the speech itself as a kind of text, one or another statement (sentence, phrase); 3) the reaction of the listener, including verbal one. Linguistic intentions are usually carried out in different ways for the purpose of making sentences, and here are a large number of different kinds of judgments, concepts, thoughts and terms. Under the communicative task of the statement, as one of the most important linguistically significant sentence parameters as a unit of communication, is understood not only the purpose of communication, embodied in the text of a certain structure and certain content, but also the method of its implementation, not only the intention of the one who says to convey some information or find out the answer to the question, but also the means of implementing this intention (lexical material, construction phrases, intonation, etc.). Along with the term communicative task of utterance in various kinds of specialized and reference publications, there are a number of other terms that denote essentially the same phenomenon and form a kind of synonymous series with not always clearly established its limits.

Keywords: verbal reaction, verbal intent, speech act, responsive sentence, semantic-grammatical relations, intention, communicative task of sentence.

Інтенція (від лат. *Intentio* – прагнення), в найзагальнішому розумінні відповідного терміна, що фігурує в різних науках (психологія, філософія, логіка і т. д.) – це уявне передбачення учасником комунікації бажаного для нього результату спілкування, спрямованість свідомості на такий результат, це конкретна мета висловлювання мовця: він запитує або стверджує, закликає, засуджує чи схвалює, радить або вимагає і т. ін. [11]. Це також намір, мета, напрям або спрямованість свідомості, волі, почуття на який-небудь предмет. У психології інтенція визначається як іманентна спрямованість свідомості на певний предмет безвідносно до того, чи є він реальним або тільки уявним; будь-яке бажання, план, мета, завдання або переконання, які орієнтують на конкретну мету, певний кінцевий стан. У психолінгвістиці інтенція кваліфікується як керівна сила у сфері підсвідомості і мислення людини, яка впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мови, вибір стилю, способу здійснення програми шляхом перенесення її у вербальну форму [3].

У лінгвістиці зазвичай говорять про мовленнєву інтенцію, як про цільову настанову мовленнєвого акту, задум, намір мовця [8, с. 522], а також про суб'єктивне бажання того, хто говорить, будувати висловлювання з певною метою, комунікативним наміром. У О. О. Селіванової інтенція тлумачиться таким чином: превербальний, обдуманий набір того, хто говорить, що визначає комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення і способи її реалізації [7, с. 203]. Структура інтенції, на думку лінгвістів, має такі елементи: 1) сформоване на основі мотиву осмислене бажання досягти певного невербального ефекту; 2) розуміння необхідності вчинити певні мовні дії для досягнення цього наміру; 3) конкретна мотивація мовної дії як поштовх до здійснення комунікативного акту [7, с. 203].

А. М. Ломов під комунікативною інтенцією розуміє притаманну реченню спрямованість на досягнення певного завдання спілкування; намір зробити що-небудь, бажання, задум. Три види інтенції в російській мові узагальнені в синтаксичні категорії цільового призначення, що розрізняє розповідь, питання і спонування [4].

Суть мовленнєвої інтенції як якогось поняття відображає більш ранню класифікацію комунікативних одиниць за метою висловлювання і згідно з їх комунікативним завданням, на що, власне кажучи, і вказано в довіднику Ломова. І насправді, намір того, хто говорить, так чи інакше відображений в характері генерованого ним мовного ланцюга і використовуваних при цьому речень, які можуть бути спрямовані, в найзагальнішому випадку, на інформування про щось, отримання інформації про щось і спонування до чогось (волевиявлення мовця). Звідси і традиційний, найпоширеніший поділ речень на розповідні, питальні і спонукальні [9, с. 156]. По суті, аналогічні представленим у словнику методичним термінам і поняттям намірів мовця, пов'язаним з тим, стверджує він, запитує чи закликає до чогось [8, с. 53]. У свою чергу, поняття інтенції, що увійшло в широкий ужиток різних наук, сприяло розширенню і уточненню лінгвістичних категорій, що співвідносяться з комунікативним завданням висловлювання. І традиційне вчення про мету висловлювання, представлене зазначеними трьома основними типами комунікативного завдання речень, зазнало останнім часом істотних змін. Воно стало більш адекватним і лінгвістично коректним.

Лінгвістична інтенція здійснюється, як правило, в різних за метою висловлювання реченнях, і тут теж велика кількість різного роду суджень, концепцій, думок і термінів. Розглянемо це більш детально.

Під комунікативним завданням висловлювання, як одним з найбільш важливих лінгвістично значущих параметрів речення як одиниці спілкування, розуміється не тільки мета комунікації, втілена в тексті певної структури і певного змісту, а й спосіб її реалізації [11], не тільки намір того, хто говорить, передати якусь інформацію або дізнатися відповідь на питання, а й засоби здійснення цього наміру (лексичний матеріал, побудова фрази, інтонація і т.п.).

Поряд з терміном “комунікативне завдання висловлювання” в різного роду спеціалізованих і довідкових виданнях фігурує цілий ряд інших термінів, що позначають, по суті, те саме явище і утворюють свого роду синонімічний ряд з не завжди чітко встановленими його межами. Вживаються, зокрема, такі терміни: комунікативна мета, цілеспрямованість повідомлення, установка повідомлення, комунікативний намір та ін., з яких будується загальна система класифікації речень за метою висловлювання, але і ця система може включати в себе не тільки різні типи комунікативних завдань, а й різний набір кваліфікованих за метою висловлювання конкретних речень – від двох до десяти і більше типів комунікативних одиниць з тією чи тією комунікативною установкою.

По-різному у процесі розвитку і становлення синтаксису наповнювався зміст комунікативного завдання речення, по-різному формувалися і різні типи речень за метою висловлювання. Так, в античні часи, як це зазначено в Лінгвістичному енциклопедичному словнику, речення поділялися на питання, відповідь, доручення, прохання (Протагор); твердження, заперечення, оповідання, спонування (Аристотель); стверджувальні і заперечні речення (аксіоми), загальне і конкретне питання, веління, заклинання, клятва, висловлювання-звернення (стоїки). Подальшому аналізу піддавалися тільки розповідні речення, що виражають судження [3, с. 449].

Що ж стосується сучасного етапу становлення синтаксису, ми можемо спостерігати таке: різні класифікації можуть включати в себе різну кількість типів речень за метою висловлювання (від 2 до 11).

Так, в Російській граматиці під редакцією Н.Ю. Шведової виділяються тільки два основних типи – питальні та непитальні речення, – які, у свою чергу, поділяються на різні підтипи (непитальні включають в себе розповідні, спонукальні, речення зі значенням бажання; питальні – речення з первинними функціями, коли мета питання отримати відповідь, і речення із вторинними функціями, якщо мета не отримати інформацію, а передати її) [6, с. 88].

Л. С. Бархударов також за комунікативним завданням поділяє речення на два типи, але, на відміну від Н.Ю. Шведової – це спонукальні і неспонукальні речення. Згідно з Л. С. Бархударовим, структура англійського спонукального речення вельми специфічна та відрізняється від структури як розповідного, так і питального речення, тому потрібно протиставляти спонукальні речення всім іншим, тобто встановлювати перш за все опозицію неспонукальні речення – спонукальні речення, і лише потім в рамках неспонукальних речень проводити розподіл на розповідні і питальні [1, с. 172–173].

Згідно з традиційною концепцією, мовні одиниці, що розглядаються, за метою висловлювання найчастіше поділяються на розповідні (declarative), питальні (interrogative) і спонукальні (imperative) [9; 18]. Поряд із загальноприйнятою класифікацією речень за цілеспрямованістю повідомлення, існують і інші класифікації, що так чи так доповнюють усталену типологію, або концепції, відповідно до яких, виділяються інші основні типи речень за метою висловлювання.

Так, в енциклопедїях «Українська мова» [9, с. 442], «The Cambridge encyclopedia of the English language» [10, с. 218], «Encyclopedia of language and linguistics» [11, с. 867], сучасних граматиках англїйської мови, крім класів аналізованих комунікативних одиниць, що виділяються традиційно (розповідні, питальні, спонукальні), представлено ще й оптативні (optative) [12, с. 183]; окличні (exclamatory) [11,12], умовні (conditional sentences) речення [12].

Відповідно до праць деяких лінгвістів, які розглядають окличні речення як окремий вид згідно з комунікативною установкою, такого роду речення передають різні почуття, емоції: *Have you ever seen such weather?!; At last you have returned!; What a beautiful house!*. Питання про статус окличного речення до сих пір залишається дискусійним. Окличне речення – це розповідне, питальне чи спонукальне речення з яскраво вираженим емоційним забарвленням і специфічною окличною інтонацією [8, с. 109]. Окличні речення не володіють власною сукупністю властивостей, яка змогла б поставити їх в один і той самий ряд з трьома вищеназваними кардинальними комунікативними типами речень.

Окремим типом речень за їх комунікативною установкою іноді вважають умовні речення (conditional sentence), наприклад: *I could have done this for you only if I had the time; If I had 100 bucks, I would go for an ice-cream.* – складнопідрядні речення, в яких у підрядному реченні називається умова, а в головному реченні – наслідок, що виражає результат цієї умови. Такі речення, як і оптативні, мабуть, варто відносити до розповідних, так як вони не можуть виступати в якості синтаксичної одиниці, яку можна було б протиставити за комунікативним завданням спонукальним, питальним та розповідним реченням.

Існують також більш детальні класифікації висловлювань за комунікативним завданням. К. Бругман (*Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Ma? Gabe der seelischen Grundfunktionen, Sachs. Ges. D. Wiss., 1918*) дав детальну класифікацію речень або висловлювань, що складається з таких основних розрядів: 1) вигук, 2) бажання, 3) заклик (*Aufforderung*), 4) поступка, 5) загроза, 6) відмова (*Abwehr und Abweisung*), 7) заява про уявлювану реальність 8) питання [11].

У роботах із синтаксису англїйської мови має місце також концепція, згідно з якою за комунікативною установкою речення поділяються на 2 типи, один з яких включає в себе розповідні, питальні, спонукальні і, в деяких типологіях, оптативні речення, а другий – конструкції типу звернень, вигуків і т.п. Так, згідно з класифікацією А. П. Загнітко, речення за метою висловлювання діляться на власне-речення і квазі-речення. Власне-речення далі діляться на розповідні, питальні, спонукальні і бажальні (оптативні). Квазі-речення – вокативні, вигукові і метакомунікативні [2].

Існують також класифікації, згідно з якими виділяються основні (major types) і другорядні (minor types) типи речень. При цьому називаються різні варіанти подальшого членування відповідних класів розглянутих комунікативних одиниць. Так, Дж. Седок, А. Цвики, Т. Шоуп в рамках основних виділяють загальноприйняті типи речень: розповідні (declarative), питальні (interrogative) і спонукальні (imperative). Що ж стосується другорядних підтипів, то у Дж. Седока і А. Цвики це – вигуки (exclamatives), образливі (imprecatives) і оптативні речення (optatives) [11, с. 134–136], а у Т. Шоуп – вигуки (exclamatives), перепити (echo-questions), невизначено-абстрактні речення (non-finite presentatives) і відповіді на питання (answers to questions) [11, с. 316–323].

І, нарешті, має місце переосмислення і перейменування деяких з уже канонізованих типів речень за метою висловлювань (окличне – емоційне; розповідне – декларативне; оптативне – бажальне).

Класифікацію речень за метою висловлювання розглядають у прямій кореляції з їх побудовою, граматичною організацією. Однак досить часто одну і ту саму цілеустановку можна передати реченнями з різною структурною побудовою. Наприклад, комунікативне завдання дізнатися якусь інформацію може бути реалізовано не тільки в питальних реченнях (*When are you going to visit your aunt?*), але і в спонукальних (*Tell me when are you going to visit your aunt*); розповідних (*I would like to know when are you going to visit your aunt*). Очевидно, що типологія речень за метою висловлювання, заснована на формальній організації фрази, є неточною і, мабуть, основними тут повинні бути характеристики, незалежні від побудови речення, правил пунктуації та вимови. Визначення параметрів, на основі яких можливо розробити типологію речень за їх комунікативним завданням, вимагає більш ретельного аналізу типів речень за їх цілеустановкою, їх структурними, семантичними, функціональними особливостями.

Кожна з розглянутих класифікацій речень за їх комунікативним завданням, звичайно ж, має певний сенс, вказуючи на ті чи інші аспекти мовної інтенції, і, відповідно, намірів і установок тієї чи тієї лінгвістичної особистості. Однак заздалегідь передбачити і якимось чином позначити всі такі аспекти нам не представляється можливим з тієї простої причини, що потенційна їх кількість, як і кількість конкретних цільових установок, пов'язаних з діяльністю людини і її поведінкою, не може бути якоюсь регламентованою, особливо в кількісному плані. Звідси цілком доцільним і природним нам здається максимально узагальнений підхід до класифікації та номінування такого роду аспектів, і, відповідно, типів речень за метою висловлювання.

І хоча єдиної загальноприйнятої концепції не запропоновано, можна, проаналізувавши різні підходи до класифікації речень за їх комунікативним завданням і зробивши необхідні узагальнення в надмірно деталізованих системах, спиратися на таку, на наш погляд, цілком адекватну і добре узгоджену з поняттям інтенції класифікацію речень за метою висловлювання, яка, як і найбільш поширена традиційна система, включає в себе три основні комунікативні типи речень: розповідні, питальні, спонукальні – в їх зазначеному вище загальноприйнятому тлумаченні.

Бібліографічні посилання

1. **Бархударов Л. С.** Структура простого предложения современного английского языка / Л. С. Бархударов. – М. : Высшая школа, 1966. – 199 с.
2. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 108.
3. **Лингвистический энциклопедический словарь** / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов.энцикл., 1990. – 686 с.
4. **Ломов А. М.** Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А. М. Ломов. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 416 с.
5. **Меньшиков И. И.** Типология респонсивных предложений в современном русском языке / И. И. Меньшиков // Избранные труды по лингвистике. – Днепропетровск : Новая идеология, 2012. – С. 85-100.
6. **Русская грамматика** / под ред. Н. Ю. Шведовой. Т. 2. – М. : Наука, 1980. – 710 с.

7. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2011. – 843 с.
8. **Стариченок В. Д.** Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 810 с.
9. **Українська мова.** Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О.О. Тараненка. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
10. **Crystal D.** Cambridge Encyclopedia of the English language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 491 p.
11. **Encyclopedia of language and linguistics** / edited by Keith Brown. – 2-nd edition, Elsevier Science, 2005. – 9000 p.
12. **English Grammar: types of sentences** [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://learningnerd.wordpress.com/2006/09/12/english-grammar-types-of-sentences/>
13. **Fries Ch. C.** The Structure of English: An Introduction to the Construction of English Sentences / Ch. C. Fries. – London : Longmans, Green and Co., 1957. – 304 p.
14. **Functional approaches to language culture and cognition** / edited by David G. Lockwood, Peter H. Fries, James E. Copeland. – Michigan state university: John Benjamins B.V., 2000. – 656 p.
15. **Gleason H. A. J.** Linguistics and English Grammar / H. A. J. Gleason. – New York. : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1965. – 519 p.
16. **Jones Bob Morris.** The Welsh answering system / Bob Morris Jones. – Berlin : Rotaprint Druck Werner Hidebrand, 1999. – 360 p.
17. **Leech G.** English Grammar for today / G. Leech, M. Deucher, R. Hoogenraad. – Macmillan, 1982. – 224 p.
18. **Oxford dictionary** [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oxforddictionaries.com/>
19. **Shopen T.** Language typology and syntactic description / T. Shopen. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 499 p.
20. **Scott S.** Syntactic Argumentation and the Structure of English / S. Scott, D. M. Perlmutter. – Berkeley : University of California Press, 1979. – 618 p.

Надійшла до редколегії 04.12.2017